

Ils Grischuns menai sco arrestants polities ad Innsbruck
gl'onn 1799.

da

Dr. Placi Genelin.

Sco ei glei enconoschent existevan en nies Grischun dal temps dell' ujara encunter ils Franzos duas partidas, dellas qualas l'ina sepusava sull'Austria, lautra sur la Frontscha. Ils menaders (capos) ded omisduas partidas rendevan, el medem temps ch'els propagavan las ideas, las qualas pareyan ad els las pli nizeivlas per lur patria, era survetsch ad ina ne a l'autra de quellas duas grondas pussonzas, e retergievan persuenter pensiuns e gratificaziuns dalla pussonza, alla quala els surveyan.¹⁾

¹⁾ Ils 27 de Mars scriva il resident austriac el Grischun Cronthal (il qual haveva stoviu fugir il 6 de Mars, avon ils Franzos, ed era da quei temps ad Innsbruck) al guovernatur dil Tirol Bissingen: „Supplicheschel ch' ei vegni pagau ora silmeins in ton della summa de 4480 renschs, ils quals il minister Thugut ha empermess sco gratificaziun per Grischuns beinintenzionai. Entgins de quels han grond basegn d'agid, essend els ella stretga cun lur daners. (Archiv dil guvern ded Innsbruck: Publico-Präsidialia digl onn 1799. I. Fascichel Nr. 639).

Ils 13 d'October 1798 ei tenor contract cun la regenza grischuna ina truppa austriaca de 6000 umens passada suls confins dil Grischun per defender la repubbica encuter ils Franzos. Ils 6 de Mars 1799 han ils Austriacs stoviu ceder il Grischun allas truppas franzosas, ed ils 14 de Matg 1799 ein ils Franzos puspei vigni scatschai ord il Grischun entras ils Austriacs, ils quals han teniu occupau la republica cun lur truppas entochen el Fenadur 1800, nua ch'els han puspei stoviu ceder als Franzos.

Ils Franzos han suenter lur emprema occupaziun dil Grischun menau en Frontscha sco prischuniers 150 partisans della partida austriaca¹⁾, ils quals ein vegni

¹⁾ Archiv guvernal ded Innsbruck 1799; I. Fasc. 606, 1022; 1446. — Il president cirquital de Bregenz Vicari scriva ils 21 de Mars al guvernatur („gouverneur“) Bissingen: „Jeu termettel a Lur Excellenza ina giesta dils members della regenza grischuna, ils quals ein vegni fatgs prischuniers e menai ord tiara entras ils Franzos:

President Ant. de Salis.

„Bundespresident“ Hieron. de Salis, „Oberzunftmeister“.

Vicari Rudolf.

Obrist Baptist.

Cusseglier „Landrath“ Castelli.

Obrist Michel.

„Bundeslandammann“ Gensel.

Podestat Marini,

” Vosali.

” Broll.

„Stadtvogt“ Cadenat.

” Cantieni.

„Stadtammann“ Heini.

Rathsherr Dalp.

Welli.

” J. J. Kohn. (!)

„Zeinherr“ (sic!) Braun.

malamein tractai e malamein spisgientai en lur prischunia.¹⁾

Era ils Austriacs han suenter haver gudignau la victoria de Luziensteig sur ils Franzos ils 14 de Matg menau ell'Austria sco „arrestants politics“ circa 90 capos e partisans della partida franzosa. Mo quels havevan bucca de selamentar pervia de lur habitaziun, spisa e bubronda e de lur tractament personal dalla part della

Sattler Heim.

Martin Buel.

Rulof Baur.

Otto Schwarz.

Otto Pernisch.

„Pfleger“ Brei.

(Archiv guv. 1899, Publ. Präs. I. 606).

Cronthal numna casualmein aunc: Bundesresident Troll, in um de 78 onns, Schatz in pur de Schanfigg, 70 onns vegls, Cusseglier Willy, Mistral Zarn de Razen. (Publ. Präs. 1799: I. 1022).

Plirs adherents della partida austriaca havevan suenter la catastrofa dils 6 de Mars podiu s'enschinat de fugir ad Innsbruck, numnadamein:

Gieneral Anton de Salis-Marschlins.

Gieneral Ant. de Salis-Soglio.

Mistral Pieder Antoni de Riedi omisdus dil domini

Landrichter Franzeschtg Antoni de Riedi imperial de Razen.

Obrist Giochen Montalta.

Podestat Gion Martin Zuorn.

Landrichter Christoffel de Toggenburg.

Paul Antoni de Mattoni..

Landvogt Heinr. Ant. de Sacchi.

Capitani Mart. de Buol (de Quera).

Christoffel de Albertini.

Cont Franzeschtg Simon de Salis-Zizers.

” Rudolf de Salis-Zizers.

¹⁾ Archiv guvern. ded Innsbruck 1799. Publ. Präs. Fasc. I. Nr. 1022, 1717. Fasc. II. Nr. 250.

regenza austriaca, sco nus vegnin a mussar si (delucidar) en raschun de documents archivals. Pli de deplorar ch'ils deportai sez eran en scadin cas biaras de lor familias, las qualas havevan entras la deportaziun de lurs caus piars lur sustegn.

Ils emprems „arrestants“ grischuns, predicator *Caspar Stuppan* de Giadina, ed ils dus purs *Gion Claljuna* (era secret Claluinga) e *Gion Pinesch* de Steinberg (sic!) en Giadina bassa ein già arrivai ad Innsbruck ils 8 de Matg. Quels eran stai termess ad Innsbruck sco „notaries adherents dils Franzos e cuglienaders dil pievel“ dal gieneral Bellegarde, il qual haveva schon ils 4 de Matg catschau ils Franzos ord la Giadina.¹⁾

Ils 15 de Matg, cura che gieneral Hotze ei vegnius a Cuera per l'emprema gada suenter sia victoria de Luziensteig, han ils partisans austriacs menau tier ad el 5 prischuniers, numnadamein: „Bürgermeister“ *Battesta Tscharner*, (in cusrin dil Statthalter guovernativ de Bern), Bürgermeister *Georg Calep Schwarz*, Oberzunftmeister *Gion Bavier*, (els documents vegn quel era numnaus il „Bavier vegl“ ne il „Bavier liun“), ils cussegliers municipals *Gion Giachen Fischer* e *Paul Risch* (era secret Riesch), tuts de Cuera, ils quals ein era vegni menai ad Innsbruck.²⁾

La regenza austriaca ha ordinai, che quels arrestants grischuns deien bucca vegnir tractai sco „prischuniers criminals“, mo bein sco „arrestants politics“. Ei seigi lubiu ad els (sco era a quels che vegnien eunc termess plitard ad Innsbruck), de prender quartier e spisa nua

¹⁾ Archiv guv. ded Innsbruck 1799, Publico-Präsidialia II. 135.

²⁾ ibidem.

chiei plaigi ad els, sch' els veglien viver sin'lur quen. Mo els deigien star sut guardia della polizia, ne sch'els veglien pagar sez ina tala sut guardia civila.

Per quels deportai, che [vulevan ne saveyan buca pagar sez quost e quartier fuva stabiliu sco suonda:

Il commando militaric dat alla polizia en la caserna sper igl Inn tontas combras sco ella drova per ils prischuniers grischuns. La regenza metta neutier letgs, batlinis, plumatschs, cazzolas per las combras e per ils zulers, ruocs ded aua, scuas etc. sco era in survient, il qual ha de far si ils letgs, scuar e (schubergiar) nettar las combras. Per pagar las empremas spesas vegnan 600 renschs mess alla disposiziun dil canzlist guvernial Bernard Pini. La spisa survegnan els tier il cantinier *Silo* sin quost digl crari (dil stat), il qual paga, sil pli 30 rizzers al di per um, quei vul dir miez rensch essent che il rensch era repartius en 60 rizzers (en valetta dils daners svizers ded oz il di presapauc 1 fr. e 20 ct.) Els emprems meins pagava gl'erari mo 24 rizzers a di per um, pli tard aber 30.

De quei temps pagavan ins ad Innsbruck en casas privatas per combra e spisa 24—30 rizzers a di. Nus vesein quei ord il grond diember de supplicas de nos deportai, ellas qualas els domondan, che quels 30 rizzers a di vegnien pagai ora ad els en daners, sinauei ch'els sappien prender combra e spisa en casas privatas, nua ch'ei questi ad els mo 24 rizzers per di. Els preferevan naturalmein de habitar en casas privatas, essent ch'els eran ella caserna en mintga combra, secund la grondezia de quella, 5—12 umens. Las empremas de quellas supplicas ein stadas accordadas, mo cura che tuts ils deportai ch'eran ella caserna levan prender combra privata, ein las supplicas vignidas refusadas, cul motiv, chei seigi

memia difficultus de survigliar ils deportai, sch'ei seigien serasai ora en tut il marcau.¹⁾

Ultra dils 30 rizzers per di survegnevan ils deportai sin lur supplica daners per cumprar resti ne per auters basegns. Nus havein avon nus ina gronda quantitat de talas supplicas, las qualas ein tuttas stadas accordadas. Tgi che domandava 10 ne 12 renschs per resti etc. survegnea silmeins 5—7 renschs, en cas de grond basegn era 10—20.²⁾ Quels daners vegnevan dai als deportai sco emprests, mo quels emprests ein mai vegni pagai anavos sco nus vegnin a ver pli tard. Ei vegn sin domonda personala lubiu als deportai — a quels, che vivan sin lur quen, sco era a quels, che vivan sil quost digl erari de passegiar (ira a spass) treis ne quaterensem, accompagnai ded ina guardia (civila ne polizia), el marcau ed els contuorns de quel.

Las brevs ch'ils prischuniers scrivan ne suvegnan ston vegnir messas avon al director della polizia Brahm, il qual ha de legier ellas, avon che dar ellas a lur destinaziun.³⁾

Era ord la Valtlina eran entgins prischuniers ad Innsbruck, mo quels fuvan internai ella casa de sforz (casa correctionala, Zuchthaus) havend els commess delicts criminals.³⁾ En tuts ils documents vegn ei fatg gronda

¹⁾ Gubern.-Acten 1800: Fasc. 40, Nr. 427, 384, 3535, 2236, 7897, 4982, 4936, En ina de quellas supplicas suttascreta de 7 de

rizzers al di duas compras e la spisa.

²⁾ Gub.-Act. 1800: 40. 471, 1616, 4035, 4900, 4899, 8328, 8240, 9399. — G.-A. 1799: 40. 13199, 15061, 13863.

³⁾ ibid. Publ.-Präs. 1799, II. 135.

differenza denter quels Valtlinè e nos deportai (prischuniers) grischuns.

Ils arrestants grischuns che vivevan sin lur quost eran secasai els hôtels dil Liun, della Rosa, dil Sulegl ed elllas casas dil cont Klauen et dil cont Ferrari. Els eran en tut vegn.¹⁾

Ils principals denter quels eren G. A. Vicli, P. C. C. Planta, Gion, Gion Battesta e Christian Bavier, Georg Calep Schwarz, Battesta Tscharner, Predicant Thomas de Klosters.²⁾

Ella claustra dils servits era nies P. Placi Spescha internaus.³⁾

Ella caserna eran collocai:

Giochen Täschler, Giochen Ploon, Tumaisch Jörg, Gion e Paul Bernhard, Christian Schatz, predicator Caspar Stuppan, Gion Claljiuna, Gion Pinsech, Martin Trepp, Math. Conradi, Clau Bavier, Franzestg Sigron, Georg Jos. Wecker, Farrer Giachen Conradin, Gion Rest Bergamin, Caspar Wolf, Gion Fuchs, Gion Heinr. Keller, Gion Spargnapane, Gion Ardiesser, Gion Lazi(us), Simon Corvi, Toni Gianaz, Gregori Trippi, Clau Pirani, Peter Planta, Ambrosi Gallin, Paul Buol, Giachen Wieland, Giachen Bazigher, Pieder Florin, Giusep Nadig, Heinr. Marti, Gion Antoni Cagienard, Gion Rudolf Steinhäuser, Christian Picioli, Martin Marx, Florin e Gion Raschein, Giachen Valentin, Clau Palmi, Andreas Mündl, Gion

¹⁾ ibid. Publ.-Präs. 1799, II. 135 e 186.

²⁾ Archiv dil guverni d'Innsbruck: Publica-Präsidialia 1799: II. 135, 186, 188; Gubern.-Arch. (Gubern-Abtheilung) 1799: Fasc. XL. 15760 e 17855; Gubern.-Abth. 1800: Fasc. XL. Nr. 471. 1365.

³⁾ ibid. Publica-Präsidialia (Presidial-Abtheilung) 1799: I. 2557, 2625; Gubernial-Arch. 1801. XL 1554, 2257.

Ulric Tanner, Simon Büsch, Paul Risch, Paul Bavier, Martin Allemann, Benedetg Coray, Rest Cabrin, Pieder Martin Casut, Theodollus Cadelbert, Gion Guilan Arpagaus, Gion Guis. Columbert, Gieli Blumenthal, Gion Ulric Könz, Gion Hitz, Giochen Valentin.¹⁾

Carteivlamein habitavan ella caserna era Benedetg Flugi, Alex Laurer, Martin Allemann, Clau Fratschöll.²⁾

Nua ils deportai Toni Caprez, Gion Conrad Jacquin, Giochen Valentin, Gion Frizoni, Toni Gadina, Valentin Camenisch, Tobias Tanner, Andriu Johann, Clau Pirani eran secasai, san ins buca mussar si ord ils documents.³⁾

Dus Grischuns eran internai ella casa de sforz (Zuchthaus) numnadamein in *Risch-Coray* pervia de delicts, ed in cert Gion Berthold, stampadur de Marschlins (oriunds de Kempten; menaus ad Innsbruck ils 16 de November 1799, fugius da Ieu ils 13 d'Uost 1800), per haver dau ora cudasch en favur dellas ideas dils Franzos. Quort temps era plinavon ella casa correccionala Tobias Tanner de Mayenfeld. Avon tribunal eis ei aber vigniu declarau, ch'in sappi nuota provar ch'el hagi commess delicts, per qui ha el survegniu la lubicientscha de sepladir sco fumegl tier in pur dils contuorns d'Innsbruck.

¹⁾ ibid. Publica-Präsid. 1799: II. 135, 165, 187, 198, 213; Gubern.-Abtheilung 1880: XL 471, 1616, 3535, 4936, 7897; Gubern.-Abtheilung 1799: XL. 9113, 11854, 14722, 18318.

²⁾ ibid. Publica-Präsid. 1799. I. 2557; II. 135, 170, 171, 178, 179, 218, 224, 234, 241, 244, 250. — ibid. Gubern.-Abth. 1800: XL. 2234, 2236, 7897, 3879, 4982, 9399.

³⁾ Publ.-Präs. 1799: I. 12557; II. 198; Gubern.-Abtheilung 1799: XL. 13304; Gubern.-Archiv 1800: XL. 4042. 4980, 3879, 10592.

La pli gronda part de nos deportai ein vegni menai ad Innsbruck el meins de Zercladur (1799). Ils 15 de quei meins arrivan 21, ils 18 puspei 21, ils 20 de novamein 11, etc.

Sco motivs della deportaziun vegn ei indicau, che tals e tals seigien democrats prigulus, adherents dils Franzos e de lur nuscheivels principis, e surmenaders dil pievel, tals auters hagien tiranisau il pievel, teniu der-tgiras nauschas, priu a plirs Grischuns bein intenzionai (q. v. d. della partida austriaca) lur beins e dretgs, e caschunau la sventira, sut la quala la republica grichuna pitoschi cunc oz il di. Ins hagi termess quels adherents dils Franzos ad Innsbruck sco garanzia (als *Gegengeissel*) per la deliberaziun dils arrestants grischuns menai en Frontscha, ils quals hagien ton de pitir. Aschi gléiti ch'ils Franzos mettien en libertat *lurs* prischniers, vegni l'Austria a far il medem.¹⁾

La plipart dils deportai ad Innsbrück eran stai tgisai al militer austriac dal pievel ne dalla regenza provisoria.²⁾

Aschia scriva per ex. il barun Anton de Salis Soglio la sequenta brev al guvernatur Bissingen:

¹⁾ ibid. Publ.-Präs. 1799. I. 1536; II. 135, 165, 250.

²⁾ ibid. I. 2557, 2625; II. 135, 171. — Il comissari cirquital Vintler de Sogn Pieder (Feldkirch) scriva ils 16 de Matg al guvernatur Bissingen [ibid. I. 1536] concernent ils deportai (arrestants) Tscharner, G. Bavier, Schwarz, Riesch e Fischer: „Il pievel (grischun) ha compignau els cun schmaledicziuns ed ingiurias, schebein ch'el mussa eunc negin legerment public e sincer sur la déliberaziun ord il giuc dils Franzos.“

Innsbruck, ils . . . de Matg 1799.

A Sia Excellenza etc. Bissingen.

Havend udiu, che plirs burgeis malintenzionai della Giadina seigien vegni menai tier sco prischuniers cheu ad Innsbruck sche sesentel jeu obligaus de termetter a lur Excellenza la sequenta notizia. Lur Excellenza san che, bein gleiti suenter l'invasiun dils Franzos el Grischun, entginas persunas han stoviu fugir, cd in bia pli grond diember de buns Grischuns ein vegni bandischai de lur patria e menai el casti de Bern, Aarburg e pli tard probablamein en Frontscha.¹⁾

Lur adherenza agl altissim e magnanim defensur della buna caussa (q. v. d. agl imperatur) e lur horur encunter ils principis della revoluziun ein vegni imputai ad cls sco tons delicts; porquei ein entgins vegni mess en prischun auters ein vigni bandischai ed ad auters han ei priu lur rauba.

Cheutras han ils Franzos vuliu exterminar (ragischar ora) ils amitgs della Casa-d'Austria el Grischun, e metter en tut las plazas aultas lur amitgs, schebein quels ein odiain (hassegiai) dal pievel.

La gloriusa victoria della armada imperial-regala vegn bein a liberar il sventireivel Grischun de ses tirans e segirar als bandischai silmeins in ton della rauba prida daven ad els.

Mo suletamein cull' execuziun de repressoalias („Ausübung des Gegenrechtes“) pon ins haver spcronda ch'ils umens menai en Frontscha, il diember dils quals ei circa 150, vegnien liberai ed indemnisi de lur don.

¹⁾ Denter quels eran dus tier parens de nies Salis, in Hieronymus Salis ed in auter Tieni Salis. Vide pag. 154, annotaziun 1.

Tier quella fin sans ins mo arrivar, sch'ils malintenzionai Grischuns ch'ein vegni fatgs prischuniers, sco era quels che vegnan eunc arrestai, vegnien menai ell'Austria sco garants (Gegengcissel) per la deliberaziun dils prischuniers menai en Frontscha.

Lur Excellenza vegn a giudicar sche quellas precauziuns (mesiras, Massnahmen) seigien raschuneivlas ed adatadas allas circumstanzas ne buc. Jeu hai teniu per miu duér, ded ughiar quella proposiziun en favur de mes disgraziai camarads e suppliceschel Lur Excell. grondamein ded acceptar ella cun la benevolenza ch' Els han a mi adina mussau.

Anton barun de Salis e Soglio.¹⁾

In dils pli interessants denter nos deportai era il pur *Martin Trepp de Splügen*. El e sia duna eran vegni arrestai a Höchst el Vorarlberg sco spiuns dils Franzos. Omisdus ein stai in temps prischuniers a Bregenz, nua ch'il Trepp ei vignius truaus a la deportaziun ad Innsbruck, sia duna ei stada messa en libertat.

Ord in quen, contenent las sposas per il Trepp, ch'il Wachtmeister *Told* metta avon al cassier erarial, vesan ins ch'ei mava buca grad schi mal culs internai ella caserna. Il Told haveva pagau ord sia buorsa per il Trepp, sco quel attesta sez, 19 renschs e 50 rizzers, denter auter in rensch e 20 rizzers per tubac, 2 renschs e 18 rizzers per far lavar siu resti, 44 rizzers per il barbier, *4 renschs e 12 rizzers per cudischs*.

Il cassier erarial rispunda al Told ch'igl erari paghi las spesas fatgas per il Trepp cull' excepziun de quellas per cudischs. Ins sapi tonaton bucca pretender ch'il stat

¹⁾ ibid. Publ.-Præs. 1899, I. 1446.

paghi eunc cudas per ses prischuniers. Per ils 4 renschs, ch'il Told hagi dau ora per cumprar cudas al Trepp, hagi el de scetener vid quel sez sco debitur.¹⁾

Ei para, che nies Martin Trepp vegneva consideraus sco il pli prigulus de tuts ils deportai, ne ch'el hagi fatg sforzs de fugir: Ils 13 d'Uost scriva il minister della polizia cont Pergen al guvernatur dil Tirol:

"Ils caus (regents) della republica Grischuna, sco cra nies resident Cronthal desidereschan, ch'il pur de Splügen Martin Trepp, il qual savess en quei temps d'ujara vegnir prigulus per il Grischun e per l'Austria, vegni menaus en ina fortezia entochen che la paisch seigi fatga. Mo sia detenziun (sia prischunia, Verwahrung) ei buca de vegnir considerada sco in strof, sunder quei daventa mo per precauziun. Gl'imperatur ha perquei concediu al Trepp in rensch a di per spisa, bibronda ed auters basegns. El deigi haver tuttas las comoditats necessarias en siu arrest; era deigi ei vignir *dau ad el lectura (cudischi)*; finalmein deigi el vegnir menaus a spass sut guardia militara."²⁾

Enzacons dis suenter ch'il guveratur haveva survegniui quella brev dil minister, fuva il Trepp termess ella fortezia de Spielberg a Brünn (ella Moravia).

Ils 9 de November scriva la dunna dil Trepp, nata Troll de Wangen, al commissariat districtual de Bregenz ina brev pleina de reproschas. In hagi pigliau ella e siu innocent mariu, mess els a Bregenz en perschun e pér suenter pliras jamnas seigen els vegni clamai avon der tgira; in hagi cheu nuota saviu mussar si, che siu um

¹⁾ ibid. Publ.-Præs. II. 155.

²⁾ ibid. Publ.-Præs. II. 165.

fussi staus culpeivels, tonaton seigi el vegnius termess sco prischunier ad Innsbruck.

Ella e siu pauper pign affon hagien cheutras piars lur sustegn; ussa seigi ella curdada ella pli gronda pupira.

Ella domondi el num dil dretg e della giustizia, che l'Austria procuri ad ella ed a siu affon in manteniment convenabel (raschuncivel).¹⁾

Il comissari districtual Vicari termetta quella brev al guvernatur ad Innsbruck cullaremarca, ch'ella provocheschi, plitost indignaziun che compissiun.²⁾

Ils documents indicheschan buc, sch'ella hagi survegniui il susteniment domondau ne buc.

In auter interessant prischunier era il *Gion Battesta Bavier*. Quel fuva vegnius menaus entrais il general Auffenberg a. s. Pieder (Feldkirch). Leu haveva el saviu s'enschinat de fugir ed ei setenius si plirs meins a Lindau e sils confins dil Grischun sco agent dils Franzos.

Mo entrais certas brevs politicas, ch'el haveva scret e ch'eran curdadas els meuns de Cronthal, eis ei reussiu als Austriacs de pigliar el per la secunda gada. El ei puspei vegnius menaus a Feldkirch. Cronthal, vesent ch'el vegneva leu tractaus malamein, propona al marschal Gruber de far menar el ad Innsbruck, nua ch'el arriva ils 18 de November 1799.³⁾

Sur nies P. Placi a Spescha sesanflan egl archiv modus documents. Egl emprem scriva Cronthal al guvernatur ils 5 de Settember 1799 ord Feldkirch:

¹⁾ Publ.-Præs. II. 212.

²⁾ Publ.-Præs. II. 213.

³⁾ Publ.-Pr. II. 171, 198, 201, 222, 223.

„ Il Signur marschal L. de Linken ha termess a lur Excell. in spiritual de Dissentis il qual ei suspects al pievel. Essent che quei spiritual enconuscha, sco naturalist ch'el ei, tuts ils quolms e disegna ualti bein cartas geograficas, sche desidora Linken, ch'el vegni pil moment tenius daven dil teater dell'ujara.“¹⁾

Ei para che Bissingen ha sin quella brev domandau Cronthal, sch'il P. Placi seigi veramein staus in spiun Cronthal, e sch'el deigi vegnir tenius en pli stretg dils Franzos, e sch'el autors prischuniers grischuns. Cronthal arrest ch'ils autors prischuniers grischuns. Cronthal rispunda puspei ils 11 de Settember:

„Concernent quei pader de Muster san ins nuota dir, ch'el hagi seschau duvrar sco spiun; cl era mo suspects al pievel, il qual ha surdau el a nies militèr, ed il marschal de Linken ei cuntents ch'el seigi allontonaus ord il Grischun. In sa pia bein schar star el ella claustra dils Servits.²⁾ — Las notizias che sesanflan en quella claustra sur de nies pader Placi fan ad el tutta honur. (Ils Servits stuevan mintga ton termetter al guvernatur ina gliesta de conduita dil P. Placi).

Ils deportai, sco era lur parents et amitgs, addresseschan al guvernatur supplicas sin supplicas de schar turnar els a casa, essent ch'els seigien innocents. Il cont Bissingen metta bunamein sut mintga supplica la nota: „Ei para che las raschuns indicadas ein vengonzas de risguard.“ Las supplicas vegneven lù termessas à Cronthal, il qual metteva avon ellas alla regenza interimala de Cuera.³⁾

¹⁾ ibid. I. 2557.

²⁾ ibid. I. 2625.

³⁾ ibid. Publ.-Pr. 1799: II. 133, 170, 188, 218, 224, 234, 236, 241, 249, 250; III. 83; Gubernial-Archiv 1800: 40, 157 u. 6195.

Cronthal e la regenza provisorica, ch'enconoschevan pli datier ils deportai sco partisans fervents dils Franzos, refusavan ordinariamein las supplicas Plirs deportai lavagavan sez lur supplicas, scrivent secretamein brevs politicas a lur amitgs della partida franzosa, las qualas curdavan ordinariamein els meuns de Cronthal.¹⁾

Mo en entgins cas propona Cronthal sez la deliberaziun de tals e tals, ils quals vegnan era cun inagada mess en libertat.

El Settember per ex. survegnan la lubienscha de turnar a casa: *predicant Gion Lucius* (Luzi) de Pontresina, *Toni Gadina* de Casaccia, *Gion Frizzoni* de Cellerina e *Clau Birani* (Pirani) de Ponte.²⁾

Ils 16 d'October domondan Planta e Vieli, era el num de 18 deportai, che habitavan e vivevan sin lur quost ella casa dil cont Khuen ed el hôtel dil Sulegl, ch'il stat (austriac) paghi per lur manteniment 70 rizzers al di, essend che lur daners tonschien bucca pli per cuvierer lur spesas. *Mo il Tscharner*, *il Schwarz*, e *gl'ambassadur P. Planta*, ils quals fuvan era casai ella casa dil cont Khuen, suittascrivan buc la supplica (ei para che quels dus vevan eunc daners avunda).³⁾ Igl erari paga ad els 30 rizzers al di culla lubienscha de puder habitar vinavon en lur quartiers privats.⁴⁾

¹⁾ ibid. Publ. Præs. 1799: II. 171 (Vieli al plevon de Razen), II. 250.

²⁾ II. 178, 179; I. 2611.

³⁾ ibid. Präsidial-Archiv 1799: II. 186, 188.

⁴⁾ Gubernial-Archiv 1800: Fasc. 40 Nr. 384.

La davosa gada han ils prischuniers grischuns addressau lur supplica de puder turnar a casa agl archiduca Karl. Mo il guvern termetta la supplica a Cronthal, sinaquei ch'el detti siu pareri sulla domonda fatga e termetti lu la brev ensem cun sias observaziuns agl archiduca.

Il pareri de Cronthal (dils 15 d'Uost) ha il contegn suondont:

„Ils arrestants grischuns ein adherents dils principis revolutionarics e levan introduir quels cun tutta forza en lur patria; els han per quella fin e mira luvrau ensemblamein cun ils residents franzos Comeyras e Guiot, numnadamein Tscharner, Giochen, Gion Battesta e Martin Bavier, ed il Vieli. Els han aboliu (derschiu) la veglia constituziun grischuna, han termess treis deputai en Frontscha, han mess en prischun ils caus legals della repùblica, han drizau en dertgiras nauschas ed entras quellas engulau (confiscau) a plirs burgeis beinintenzionai lur beins e dretgs; els han perdegau al pievel disfidonza encunter l'uniun hereditaria (Erbvereinigung) dil Grischun cugl imperatur. Jeu sun schon dall' entschatta enneu sepassaus si encunter lurs agitaziuns demagogicas, mo pér suenter la veginida de nossas truppas hai jeu reussiu d'abolir la regenza revolucionaria e de drizar en la constituziun regulara e la regenza legala. Sinquei ein plirs capos della partida franzosa fugi cun Guyot ord la tiara, temend els il pievel.

La perfida invasiun dils Franzos dils 6 de Matg 1799 ha puspei da nova veta a lur partida. Els ein danovamein semess en posses dil regiment, han entardiur lur adversaris als Franzos e caschunau lur deportaziun. Suenter l'occupaziun dil Grischun

entras nossas truppas vein nus fatg il medem ed havein termess ad Innsbruck plirs adherents della partida franzosa (denter ils quals sesanflan entgins members della regenza interimala instituida dals Franzos,) per mantener gl'uorden intern, sco era per cheutras deliberar ton pli gleiti quels, ch'ils Franzos han menau en Frontscha. En tgei intimas relaziuns nos deportai statan eunc adina cun ils agents dils Franzos vesan ins schon ord lur declaraziun, la quala els han schi savens, ed ussa puspei fatg a lur Altezia Imperiala (archiduca Karl), ch'ils arrestants della Frontscha veginien buca mess en libertat avon ch'ei vegni concediu als Grischuns emigrai (numnadamein Tscharner, Bavier, Raschèr, Sprecher, Desax) de turnar en lur patria. Ord ils fatgs indicai pon lur Altezia Imperiala comprender, ch'ils arrestants d'Innsbruck ein buca schi innocents sco els vulan esser. Els han, encunter la voluntat dil pievel, luvrau per l'uniun culla Helvezia, numnadamein quels che han suttascret la presenta supplica per exempl il Planta (in quinai dil Tscharner) e principalmein il Vieli, il qual ei staus il pli permurau per abolir la veglia constituziun ed introduir la dieta (Landtag). Il president Tscharner ha lura fatg nominar siu quinai (Planta) sco ambassadur per Paris, ed èl sez ei ius sco mess della dieta a Rastadt. La regenza actuala dil Grischun savess gnianc proclamar l'amnestia gieneral; quella sa mo vignir proclamada entras las suveranas vischneuncas.

Las scartiras dils arrestants ein tuttas surdadas alla regenza, ed jeu crei buca che la curia imperiala seigi contraria, ch'ils emigrants, ils quals han commess tontas malgiustias ed han caschunau tons dischuordens ella repùblica, veginien clamai (citai) avon dertgira.

Jeu sai era bucca capir ch'ils deportai ded Inns-

bruck sapien (sco els pretendan) far nuot per la deliberaziun dils arrestants menai en Frontschia.

Forsa perquei ch'els veggan tractai cun tuts risguards, duront ch'ils prischuniers della Frontscha ston pitir las pli grondas miserias ed endirar bia fom!!

Essent che denter ils deportai ded Innsbruck se sanflan era il bab dil Tscharner, siu quinau Planta, plirs Baviers, il Vieli ed auters, ils quals han prestau als emigrants grischuns sco era als Franzos ils pli gronds survetschs pusseivels, sche par' ei fetg curios, che quels sappien nuota contribuir per la delivronza dils prischuniers grischuns en Frontscha, entras la quala els sez obtenessen lur libertat.

Curios! Per ils emigrants, ils quals han engulau a tontas familias lur rauba e custau tons daners alla republika, domondan ils deportai ded Innsbruck amnestia, per sesez aber, schebein ch'els ein grad schi culponts sco ils emigrants, domondan els bucca mo *amnestia* sunder era *indemnisaziun per luir dons e quots*. Els plaidan mo della piessun ed hostilitat dils auters. Ei po esser ch'in ne l'auter grischun, giavischont de puspei survegnir silmeins in ton della rauba sequestrada (prida daven) ad els, senta era el medem tems fel e gretta encunter ils partisans dils Franzos, ils quals han catschau el ord ses beins, bandischau e proscret el. Mo cert ei, ch'ils adherents della buna caussa han bucca stabiliu dertgiras nauschas, sco ils partisans dils Franzos han fatg anno 1794 e puspei anno 1797 e 1799.

Jeu sesuttamettel denton agl altissim giudezi de Lur Altezia Imperiala.

Cronthal.^{“ 1)}

¹⁾ ibid. Publ.-Præs. 1799: II. 250.

Gl'archiduca Karl scriva, suenter haver legiu il pareri de Cronthal, ord siu quartier gieneral de Donaueschingen ils 22 de December (1799) al guovernatur Bissingen:

„Cronthal ha termess ami la supplica dils deportai ded Innsbruck. Secund il pareri de Cronthal, dil qual jeu termettel cheu ina copia, convegn'ei buca eunc de schar liber els. Supplicheschel Els (Bissingen) de delalar als arrestants grischuns (ils quals han era termess a mi personalmein luir supplica), che els, essend els garants (= Gegengeissel) per la deliberaziun de quels, ch'ein stai menai prischuniers en Frontscha, veggien ad obtenir luir libertat pér cur ch'ils surnumnai prischuniers dils Franzos veggan ad esser mess en libertat.

Denton' cis ei lubiu ad els de far sez tut lur pusseivel per obtener la libertat dils deportai en Frontscha; el moment ch'els obtegnan quella, ein els sez libers.¹⁾

Nos deportai custavan in bi daner agl erari austriac; in quen mussa si, che la cassa erariala ha pagau mo els meins de November, December (1799) e Schaner (1800) per il manteniment de nos deportai 1189 renschs.²⁾

Ils 18 de Zercladur 1800 duevan nos deportai (el diember de c. 90) veggir menai a Graz, essend ch'in temeva ina irrupziun dils Franzos el Tirol. Els suppliceschen aber de puder restar ad Innsbruck, ed era il president della dieta tirolesa, cont Paris Wolkenstein, termetta al guovernatur Bissinger ina tala supplica, ella quala el di, ch'ils arrestants politcs grischuns seigien sedeportai fetg bein ad Innsbruck. Ei para ch'il minister della polizia a Vienna, cont Pergen, ha exaudiu quellas

¹⁾ Präsidialarchiv 1799, II, 250.

²⁾ Gubernialarchiv 1800, Fasc. 40 No. 3870.

suplicas. Ils 90 deportai restan pil moment ad Innsbruck.³⁾

Ils emprems dis de Settember cartevan ins puspei ch'ils Franzos fetschien tschera de rumper en el Tirol; danovamein vegn da Vienna il comond de menar ils deportai a Graz. Novas supplicas dils Grischuns e dil Cont Paris Wolkenstein; quel di en sia supplica ch'ils Franzos hagien — sco ei seigi ussa cert, menau lur prischuniers tochen Ragaz, e ch'els hagien smanatschau che els vegnien, el cass ded ina occupaziun dil Tirol, a menar en Frontscha tons Tiroles sco ei seigi prischuniers grischuns ad Innsbruck, sche quels vegnien menai pli lunsch ell'Austria. Wolkenstein fa eunc ina gada menziun dil secontener irreproschabel dils deportai. Mo quella gada han tuttas supplicas gidau nuot. De quei temps eran mo 74 deportai pli ad Innsbruck; ils auters (c. 10) veven survegniu la lubientscha de turnar a casa. Ils 6 de Settember han 64 prischuniers grischuns stoviu bandunar Innsbruck, il 15. ein els arrivai a Linz, ed ils 5 ded October scriva il guovernatur della Styria al guvern d'Innsbruck ch'ils prischuniers seigien. arrivai a Graz.¹⁾

Quater deportai: Gion Cagienard de Rabius, Cristian Cabrin de Glion, Gion Ardiser de Cucra e Gion Fuchs de Trimmis han plitost vuliu ughiar de fugir, avon che vegnir menai a Graz. Mo els ein vegni pigliai, ils dus emprems ad Imst, ils dus auters a Serfaus, e mess ad Innsbruck en prischun. Ils 8 d'October ein era Cagienard,

³⁾ Publ.-Präsid. (Präsidialarchiv) 1800, No. 1997; Gubernial-
archiv 1800. Fasc. 40, No. 11740.

¹⁾ Gub. Arch. 1800: 40. 11740, 11741, 11760.

Cabrir ed Ardiser vegni termess cun in transport mili-
teric a. Graz,¹⁾ duront che il Fuchs ei carteivlamein
vegnius mess en libertat, essend ch'el vegn buca pli
numnaus els documents.

Ad Innsbruck restan mo il P. Placi Spescha, Constanti Flugi, ils qual era malscuns, Clau Stupan e Gion Claljuna; ils dus davos carteivlamein era per chischun de malsogna ne de vegliadetgna. —

Finalmein ei il di della deliberaziun de nos prischniers arrivaus. Ils 27 de Schaner 1801 termetta il minister della polizia, cont Pergen, al guovernatur della Stiria il comond de schar liber ils 67 deportai grischuns che eran leu internai. Mo il minister ha eunc adina tema ch'els pudessien palesar lur ideas democraticas sin lur viadi, perquei dat el ordra ch'ils deportai vegnien menai entochen sils confins dil Grischun entras in commissari ed exortai ded entgins schuldaus. Quella guardia deigi haver quitau ch'els hagien negin contact cun la populazium e ch'els setegnien si en negin vitg ne marcau pli ditg ch'ei seigi absolutamein necessari.

Ils 18 de Fevrer arrivan quels cun excepcion d' Alex. Laurer, il qual era domiciliaus a Triest ed ei turnaus directamein en quei marcau, ad Innsbruck. Il guovernatur de Graz lauda il secontener dils deportai; el medem temps annotescha el, ch'els hagien custau al stat austriac duront lur detenziun a Graz 4487 renschs e 30 rizzers per la spisa e 215 renschs e 39 rizzers per auters basegns, ensemble 4703 renschs e 9 rizzers. Tenor comond dil minister dellas Finanzas seigien quellas spesas de considerar sco emprests, ils quals ils deportai fussion

¹⁾ Gub. Arch. 1800: 40. 11923, 12039, 13829.

obligai de pagar anavos. Mo sco la pli gronda part de quels seigien paupers, ed ils auters era buca schi rehs per puder rimbursar al stat las spesas, ch'el hagi giu cun els duront lur detenziun, sche supplicescha el il guvernatur Bissingen de intimar al minister dellas finanzas, che quel deigi buca considerar ils daners dai ora per ils prischuniers politics grischuns sco in emprest fatg ad els sunder sco ina nonrimbursabla spesa dil stat. Ils documents d'ils onns suondonts muossan era nuota si, che nos depórtai seigien stai molestai de pagar anavos las indicadas spesas.¹⁾

Ad Innsbruck sesanflavan ils 18 de Fenadur 1801 mo quater deportai (P. Placidus Spescha, predicator Caspar Stuppan, Nicolaus Fratschöl e Gion Claliuna), ils quals ein era vegni menai cun ils deportai de Graz sils confins della Svizzera. — Ils Giadines (el diember de 19) ein stai menai sur Nauders, ils auters per part sur igl Arlberg, per part sur Reute e Nesselwang en lur patria, nua ch'els ein arrivai ils davos dis de Fevrer. Ils biars han pia stoviu star sco prischuniers politics varga onn e miez ell'Austria.

Nus schein cheu suondar ina glesta alfabetica de tuts ils deportai ell'Austria e dellas spesas che gl'erari austriac ha giu per lur manteniment duront lur detenziun ad Innsbruck; el medem temps indichein nus quals ein stai menai à Graz e quals ein vegni mess en libertat avon ils 21 de Fevrer 1801.

¹⁾ Gubernial-Archiv ded Innsbruck 1801, Fasc. XL, 1043, 1391.

Num	Domicil	Spesas digi erari		Menaus a Graz indicaue cun in G.	Vegnius mess en libertat	
		renchs	rizzers			
1. Allemann Mart.	Cuera	212	54	G.	ils 21. de Fevr. 1801	
2. Ardiesser [Ardeüsser] Gion	?	154	24	—	avon ils 6. IX. 1800	
3. Arpagaus Gion de	Sumvitg?	217	30	G.	ils 21. II. 1801	
4. Bassoli Daniel	?	162	—	—	avon ils 6. IX. 1800	
5. Bavier (Christ?), farrer reform.	?	203	89	G.	21. II. 1801	
6. Bavier Gion, Oberzunftmeister	Cuera	174	10	G.	21. II. 1801	
7. Bavier Gion Battesta	Cuera	203	48	G.	21. II. 1801	
8. Bavier Nicolaus	Cuera	213	22	G.	21. II. 1801	
9. Bazigher Gion Podestat	Vico Soprano	201	34	G.	21. II. 1801	
10. Bergamin Gion	?	226	01	G.	21. II. 1801	
11. Bernhard Gion	?	231	14	G.	21. II. 1801	
12. Bernhard Paul	?	216	59	G.	21. II. 1801	
13. Birani [Pirani] Clau	Ponte	—	—	—	Settember 1799	
14. Blumenthal Gieli	Lumnezia	214	54	G.	21. II. 1801	
15. Boner Bernh., Dr. med.	Cuera	203	48	G.	21. II. 1801	
16. Buol Otto Paul	Bergugn	201	34	G.	21. II. 1801	
17. Biseh [Büesch] Simon	Tavau	198	22	G.	21. II. 1801	
18. Cabrin Christ., pur	Glion	230	51	G.	21. II. 1801	
19. Cadelbert Theodollus	Rueun	181	12	—	avon ils 6. IX. 1800	
20. Cagienard Gion Antoni	Rabius	208	44	G.	21. II. 1801	
21. Cumberlert Gion Gius.	Partsurra	168	12	—	avon ils 6. IX. 1800	
22. Camenisch Georg	?	122	52	G.	21. II. 1801	
23. Caprez Toni	Trun	144	34	G.	21. II. 1801	
24. Casut Peter	Fallera	174	22	—	avon ils 6. IX. 1800	
25. Claljuna Gion, pur	{Stunsberg Giadina bassa}	211	50	G.	21. II. 1801	
26. Conradi Math., farrer	226	27	—	21. II. 1801		
27. Conradin Giachen, farrer	153	58	G.	21. II. 1801		
28. Coray Benedetg	Schleins"	125	03	G.	21. II. 1801	
29. Coray Ulrich	Sagogn	95	24	—	avon ils 6. IX. 1800	
30. Corvi Simon, farrer reform.	Uors	221	15	G.	21. II. 1801	
31. Fischer Gion Giachen eusseglier	Giadina	198	34	G.	21. II. 1801	
32. Florin Peter	Cuera	207	10	G.	21. II. 1801	
33. Flugi Benedetg	Klosters	{S. Murezi (Giadina)}	102	51	G.	21. II. 1801
34. Flugi Constantin	S. Murezi	222	—	—	Novemb. 1800	
35. Flitseh [Flütsch] Caspar	?	206	51	G.	21. II. 1801	
36. Fratschöl Nicolaus	Giadina	235	48	G.	21. II. 1801	
37. Frizzoni Gion	Celerina	—	—	—	Settemb. 1799	
38. Fuchs Gion	Trimmis	196	33	—	Settemb. 1800	
39. Gadina Toni	Casaccia	—	—	—	Settemb. 1799	
40. Gallin Ambrost, capitani	?	200	31	G.	22. II. 1801	
41. Gianaz Toni	?	178	24	—	avon ils 6. IX. 1800	
42. Hitz Toni	Klosters	207	09	G.	21. II. 1801	
43. Jaequin Gion Conradin	?	144	33	G.	21. II. 1801	
44. Jerimann Melch., capitani	?	203	49	G.	21. II. 1801	
45. Johanni Andreas	Jenins	—	—	G.	21. II. 1801	
46. Jörg Thomas	?	239	25	G.	21. II. 1801	
47. Keller Gion Heinr.	?	226	55	G.	21. II. 1801	
48. Könz Ulr., farrer reform.	?	209	15	G.	21. II. 1801	
49. Laurer Alex., marcadont	{Grischun do- miciaus a}	198	34	G.	21. II. 1801	
50. Luzius Gion, farrer reform.	Triest	—	—	—	Settemb. 1799	
	Pontresina	—	—	—		

Num	Domicil	Spesas digl erari		Menaus a Graz indicau cun in G.	Vegnius mess en libertat
		rensch	rizzers		
51. Marti Heinr.	?	200	07	G.	21. II. 1801
52. Marx Ant. (Mart.?), farrerreform.	?	197	42	G.	21. II. 1801
53. de Moos Christ.	?	198	34	G.	21. II. 1801
54. Mundl [Mundli] Andr.	?	207	19	G.	21. II. 1801
55. Nadig Josua	?	201	12	G.	21. II. 1801
56. Nessemann, Professor	Cuera	203	48	G.	21. II. 1801
57. Palmi Clau, farrer reform.	Tavau	204	22	G.	21. II. 1801
58. Piccioli Christ.	?	166	54	—	avon ils 6. IX. 1800
59. Planta P., aubassadur	Cuera	60	22	—	21. II. 1801
60. Planta Albert D., gieneral	Cuera	204	52	—	21. II. 1801
61. Planta Peter	Cuera	220	28	G.	21. II. 1801
62. Plon Giochen	?	228	25	G.	21. II. 1801
63. Pool Luzius, farrer reform.	?	203	48	G.	21. II. 1801
64. Raschein Florin	?	192	27	G.	21. II. 1801
65. Raschein Gion	?	190	27	G.	21. II. 1801
66. Risch Paul, il giüven	Cuera	103	—	—	avon ils 6. IX. 1800
67. Risch Paul, il vegl, cusseglier	Cuera	203	48	G.	21. II. 1801
68. Schatz Christ.	?	243	44	G.	21. II. 1801
69. Schwarz Gion Calep., bürgerm.	Cuera	41	18	G.	21. II. 1801
70. Sigran Franz	?	228	27	G.	21. II. 1801
71. Sparagnapane, capitani	?	226	28	G.	21. II. 1801
72. Spescha P. Placi	Muster	444	55	—	21. II. 1801
73. Steinhauser Rud.	Sagogn	224	36	G.	21. II. 1801
74. Stuppan Caspar, predican	Giadina	175	14	—	21. II. 1801
75. Tanner Gion Ulr.	?	197	18	G.	21. II. 1801
76. Tanner Tobias	Mayenfeld	—	—	G.	21. II. 1801
77. Taescher [Tescher] Giochen	?	135	43	G.	21. II. 1801
78. Thomas, farrer reform.	Klosters	204	51	G.	21. II. 1801
79. Trepp Martin, pur	Splügen	562	(*)	—	21. II. 1801
80. Trippi Greg.	?	202	21	—	avon ils 6. IX. 1800
81. Tscharner Battesta, burgerm.	Cuera	41	18	G.	21. II. 1801
82. Valentin Giochen, farrer reform.	Trins	220	03	G.	21. II. 1801
83. Vieli G. A., president	Cumbels	203	48	G.	21. II. 1801
84. Wecker Georg	Andiast	222	45	G.	21. II. 1801
85. Willi Gion	Domat	162	—	—	avon ils 6. IX. 1800
86. Wolf Caspar	?	228	—	G.	21. II. 1801
87. Wieland Gion, syndicator	Giadina	220	27	G.	—
88. Berthold Gion, stampadur	Marschlins	{ quots buca indicali }	—	fugius: 13. VIII. 1800	
89. Gion Pinesch, pur	Steinsberg (Giadinabassa)	{ quots buca indicali }	—	{ scartevlamein Uost ne Settemb. 1799 }	
90. Risch-Coray	?	{ quots buca indicali }	—	?	

*) A Spielberg (Brün).

†) ad Innsbruek.

In per gadas vegnan era numnai in *Martin* ed in *Paul Bavier*, mo carteivlamein ei cheu il num de batten sbagliaus, sco quei arriva pliras gadas els documents indicai. — Sche nus quintein ensemens tuts ils quots ch'igl erai austriac ha giu per nos deportai sche fan quels la suondonta summa:

	rensch	rizzers
1) Spesas della cassa camerala d'Innsbruck ensemen cun ils 444 renschs ch'il stat ha pagau alla claustra dils Servits per il P. Placi Spescha	15,810	53
2) Spesas della cassa camerala de Graz	4,703	09
3) Spesas per il Mart. Trepp duront sia pri- schuna a Spielberg (Brün) = in rensch per di	562	00
Summa	20,076	03 ¹⁾

Nus havein en questa lavuretta intercuretg cun stenta e mußsau si cun grond plischer co ei mava cun nos deportai ell'Austria. Quel de nos lecturs il qual enquera en ella grondas acziuns e fatgs impurtonts, vegn ad esser malcuntents de buca enflar tals. Nus havein cheu nuota saviu raquintar episodas de grond interess, essent ch'ellas existan buc.

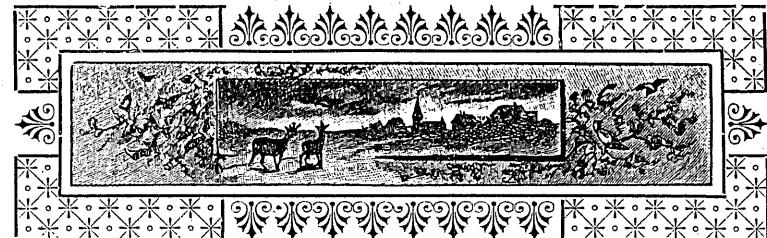
Mo quel che porta en siu cor vera amur per ses babuns, porscha era attenziun allas circumstanzas de lur veta pli ne meins extraordinarias, a lur pintgas miserias ed acziuns las qualas semeglian forsa mes-chinas a nus, mo eran per els sez de grond' impurtonza.

Gl'auctur de questas lingias sto era domondar empau indulgienza pervia de siu romontsch. Essend ch'el viva varga 30 onns ord tiara romontscha e ch'el ha duront

¹⁾ 1 rensch = 60 rizzers.

qui temps nuota secret en romontsch denò las brevs adres-sadas a sia cara mumma, a ses fargliuns ed ad enqual amitg, eis el buca capavels de scriver la vera romontsch, la quala in a in cert dretg de domandar grad oz il di suenter la nova resurrecziun dil lungatg romontsch inaugurada e *pertgirada* da nies Dr. Decurtins. Gl'auctur sa pia mo tschintschar sco siu pic ei carschius ad el naturalmein; siu pic romontsch ei buca staus artificialmein gizaus, el sa mo il lungatg dils purs. Denton ha el mai emblidau via sia patria retica ed il lungatg della mumma, ed aschia scriv'el ussa suenter haver secret ualти bia en tudestg ed empau en franzos era el lungatg matern.

„On revient toujours à ses premières amours.“

Brefs de landrichter Theoder de Castelberg

edidas de
Dr. C. Decurtins.

Nus publichein cheu sis brefs termesses de Castelberg a landrichter *Gieri Antoni Vieli*, delegau dellas treis ligias al congress de Rastadt. Priu ora l'emprema, termessas de *Turitg*, nua che Castelberg seteneva si, per perseguitar ils evenements en la confederaziun, han quellas ina valura historica. Ellas ein ina nova contribuziun tier la historia dils davos dis della veglia confederaziun e sclareschan en plirs graus l'historia grischuna de quei commuentau temps.

Ventireivlamein han tuttas las brefs, termessas de Castelberg de Turitg à Vieli semanteniu, aschia che nus savein perseguitar las impressiuns, che ils evenements historicis haveven produciu sin el.

Quellas brefs engraziein nus a la premura de Signur President *Capaul* a *Lumbrein*, che ha gia salvau bein enqual precius monument della historia sursilvana della segira ruina.

Scretas tuttas de Castelberg sez reproduzein nus las Brefs diplomaticamein, mo tscheu e leu completein nus l'interpunctiun.

Bref II, III, V, ein scretas sin fegl 4° dubel, I, IV, e VI sin fegls singuls: Tuttas brefs, priu ora VI, portan sin il secund fegl sco sin il dies l'adressa: *An Herren Herren Georg Anton Vieli abgeordneten der 3 Piündte bey der Sonne in Rastadt.**)

I.

Miu amity!

las caussas para ei, chei sénbrioglieschen pyr e pyr. el Schvizerlan veng ei tut mess sin in total pei nief; era cheu veng ei discuriu da stuè patertgia vid in autra constituziun. fai quen, co nos purs vegnan a myra lien, schin propona quei ad els. jeu tem fetg, quei dat anlos tier scenas da tumult a disgrazias. jeu quitass eunch uss, sche gie chei sto gni midau per part, seigi buca las uras. mi lai save, schil camerdiener della claustra da muste ha era plidau cun tei, a tgi quei sign. seigi, che compigniava el, a tgiei ei an faitg leu. cheu van ei vinavon culs process dil Zuezug. il resident franzos nief ha faitg seia comparsa en sessiun. ei para in um affabel a moderau. comeyras ei buns naven. novadats eauter sai jeu pauchas.

Tor de Cg.

Coire, le 12 feuve. 98.

II.

Zurig ils 7 da marz 98.

Sentelly, che jeu sundel cheu. vai retschiert teia bref, aber ei para, che jeu seigi arrivaus memi baul. eunch uss han mintgia cantun da fa per sez; cheu essen nus en critichas circumstanzas. jer sei vegniu notificau, che purs seigien sin veia per vegni el marcau. Sil zuch sei stau tut allert, ils canuns en sillas batereias per

*) Sur la Missiun a Turitg vide: *Decurtins, Chrestomathia I: Relatiun aigl Landtag p. 375—378.*

tut entuorn, cheu al corf, nua che jeu sundel, sei dus da mintgia meun la casa encunt il lac, ils burgeis en tuts sut las armas, gliei vegniu truppas da bia vitgs en agit gli marcau; sappi Dieus tgei ei dat eun. cheu ei novas, chils franzos seigien chitschai ord il bernes, solothurn ei liberau, che fuva priu per tradimen. en nossa tiarra sto ei ussa quels dis rumper. jeu sai era, che l'uniun fussa ussa pli necessaria che peun, aber tgi vul mida tgiaus scaldai a stinai. general hoz ei stiarzas arrivaus, a jer sel jus encunter bern; jeu tem, jeu tem, chin se balliastra schi gitg in encunterlauter, tochen chei veng umens da freid jastars, che metten a gled. Sallidi lorentg, a quella ga sa jeu buca ad el responder. Sentelly, chei fuss stau avunda cun Sprecher a paris, aber sco ca ei leven fa yra planta era puspei, sche stueva citgi da nossa ligia era esser leutier era has ti rischun, che nus duessen tener en pfiffa, aber ina part manegien, chei seigi meglier de searma a fa flaussas. la constituziun tier nus, tochen ils schwyzers an buch ina priu si, chischunescha nuet auter che periculus sgurdins a nus. buxtorf ei staus cheu sco representan dil pievel cun in auter cunpointg, per perschuader cheu da termetter deputaus a bern, per muenta, chei se democratiseschien. cheu aber han dau risposta, che deputaziun seigi buca basens, bein aber veglien ei a lur representan, che se afli schon en bern, da gl' endrez, chel suttegni quella proposizion leu. jeu vai plidau gitg a liung cul buxtorf. el ha getg, che ochs tuorni quest jamna da paris, sche gie chel hagi buca finiu seias incunbenzas leu. tgi sa, sche quel ven forza cun enqual ultimat. grad uss veng in dragoner da schafhusa cheu cullas novas, che truppa da leu vegni a vegni per yra en agit a larmada schvizera. oz ne

dumeun vegnen era da claruna cheu tras. en quest cantun aber muort las sgrazieivlas disuniuns internas fan ei da negin agit. dumeun spetg jeu cumonds, co jeu vai da fa, sche jeu dai sta pli gitg, ne schei mi clomen a casa. a luzerna sei stau ju ils lansturm a da schwiz encunter il franzos. nua che jeu less ira els cantuns, sche han ei da fa sez avunda, a mi san da nagina ressoluziun, a senza chei se rimni ina raspada generala dils schwizers, sai ei per nus nuet vegnir concludiu. general hoz dei haver sexternau, il prigel seigi nuota schi grons, schin mo drovi prudientscha sabiamein. tgi sa, el forsa sa era citgei da quei meun chel veng. sche jeu sundel cheu pli gitg, sche vi jeu scriver taffer, ti fai era il sumiglion; sche mo las brefs van rechtiamein. ils signurs cheu en dy a noitg sil rothhus, chin sa strusch plida cun els, a per quei han ins breigia da penetra citgei da fundamen. auters amitgs cheu buch el regierung han savens da fa wachts, tut fa wacht spirituals, seculars, professers a docters. perfin lavater, il fisionomich, vels sco lei, fa il wacht suenter tour. pestaluz ei a frauenfeld, nua chils nof suenter tour. mayer vai spigiau suenter tochen uss, aber buca pudiu trapla. sin corespondentas cheu sa ins se scha pauch. era a mi veven amitgs empermess tschella ga, che jeu sundel staus cheu, da scriver, aber vai mai survegniu ina silba. per quella ga quei, da paris dapi chei en y, vai jeu enderschiu ne da vif ne da miert. Cg.

III.

jeu tournel puspei a scriver. tscharner mi ha scret. gl' enprem fa el ina liunga haranga, co ils schwizers

vessen pudiu esser pli ventireivels, schils marchaus vessen zediу alla aristocrazeia bunamein, il qual ei ston ussa fa. suenter veng el cun nossa tiarra, chils s. hagien tut sutminau, enstaig schar yra tut ruesseivlamein, nua che ins els scheniali, hagien ei tschochentau il pur cun mille faulsadats e menzegni. per fin hagi v. g. s. Tscharner manitschau meuchelmord. ils cumins caddi, foppa, lognezza, valrhein, schons, tuseun seigien midai. domat, schanvetg undervaz seigien alterai encunt. il ausschuss. per fin el herschaft hagien ils bodmers sut pretexts davart lur cunpra ora a perveia da plontas da libertat, che mallans a majenfeld hau derschiu si, ed il usschuss ha els admoniu da quellas dischmetter, pertgei ella part sura schgleteven encunter quei torribel, surmanau il pur, chels en petters encunter il landtag. Gyot seigi buca segirs en quera a Tscharner a ses amitgs sapien buca da schyrm. jeu vai dumendau da pode turna a casa aber adunbaten. el scriva, che en quella situaziun vegni gl' ausschuss a nunta delibera sils gsandschafts a schiglioch vess el cussigliau, da cloma anavos mei e tei. el vegni a pusa, chins cloma ensemen il landtag e vegli demonstra a quel, chin stoppi haver truppas per schyrm, forza en paucs dis seigien zaconts tschien purs en cuera e detti quess disgrazias. ina dyctara stoppi esser. ils plys vegnien en confus, tgi vegli suspender, tgi vegli ina dertgyra (ein Verdächtiges gericht) tgi ses detti agli Zuezug aber cun sieu meini prendi il Zuezug ussa bucha sin sez. ils democrats seigien memi tumeletgs a rascher memi difficultus per tene stanga. el dubetti, che la myra seigi da stuschar nossa tiarra tier ils cisalpiners: essend che guyot vesi buca bugien che nus seunyen culs schwizers etc. ussa fai quen, co quei va. schei muenten glieut

armada per sutene il landtag, sche sei il fiuck envidaus a sappi dieus, co el ven stizaus. gliei prigel, che nus vein uiarra interna, alurcha ven citgi a metta perina. cheu va ei era bein odameun. bern, friburg, sollothurn en en meuns dils franzos. las truppas da tschels cantuns, che fuvan vegnidias en agit, tuornen a casa. ils purs el bernerbiet en sco vietys, sappi dieus, tgei ei dat eun. las truppas da turitg han obteniu da pude turnar cun tut lur uorden, vaffens a bagage cula condizion da buca purta armas encunter frontscha, deno sche la cumina patria vegni attachada. quellas da tschels cantuns fuvan sils confins a schock ei an udiu che bern seigi fitau, en ei se viults enavos ed y a casa. cheu essen nus eun en belagrungsstand, aber la regenza provisoria ha dischmess ses posts ed il marcau vul receiver 600 umens della tiarra en garnischun da fa ils vachts culs burgers. jer sei vegniu gsandtas da luzern a clarunus, per se metter denter, per uny il marcau cul pievel della tiarra. ei para che ussa se tschenti la mala fidonza e petradat denter marcau e la tiarra. jeu vai termess express las novas davart bern a casa e gargiau danovamein da pude yrà ella tiarra. forsa che quella ga surveng jeu risposta, gliei aber e leu en quellas circumstanze pauch leger. schein vè, schils franzos staten uss, ne schei van eun pli vinavon. jeu vai scret a perdegau ferm l'uniun a perinadat cunzun uss, aber — forsa adumbatten. ussa auter per quella ga nuet.

Turitg, ils 10 da mars 98.

tiu amitg

Cg.

general hoze fuva arrivaus, el ci jus per y a bern, cul ha enderschiu chei sei priu sel turnaus, ed uss sel jus puspei sen siu post el austria.

IV.

Turitg ils 17 de marz ao⁹⁸.

quest ei la quarta bref, che jeu a ti scrivel, a jeu vai retschiert duas sulettas da tei, ina dils 21 favre l'autra dils 6 da quest. cheu ei la rimmada nazionalaensem, eunch uss aber ei fatg pauch. ei an decretau, chils comembers deien purta in penda vid il bratsch da tgietschen mellen a nèr. ei an era engierau da concepi ina constituziun, che se fundeschi sin libertad, equalitat, vertit a religiun, a da schurmia beins a personas suenter dretg a rischun: cun ne senza influenza jastra ei nuota menzionau. ils capps della garnischun en numnai; gl'emprem in della Tiarra, lauter del märcou, il tierz della Tiarra. Ti eis staus pauch flissis da scriver, dumeun ne surdumeun vom jeu a casa. ils munis, tem jeu, che vegnen sterigliai, sche buca dismess dil tat. quentel, che ti tuornies è gleiti.

V.

Turitg, ils 18 de marz 98.

Ussa forsa che la martscha schlop' ora. a basel sei gniu perinamein acceptau in plan, co il schvizerland dei esser da cheu denvi units e nun sparteivels. nagins cantuns deien haver tiarms, bein esser indicai en tgio logens scadin consisti. nüs deien era vegni envidai leu tier e sche nus accepteien, dei ei esser 22 cantuns. Valeis, il Watlan, friburg cun empau da bern tier, bern cun quei dentuorn, arau cul argeu, luzern, uri cun d'ursera, laventina, rievera blenga a blizuna, lieun mendris, val maggia a lucarno, il turgeu, las tiarras vidavon dil avat da s. gailg cul marcan da quei num, reinthal,

saxs verdenberg, gams, sargans, march a rappenschwyl, schwiz cun chisnacht, gerschau a hofs a einsidlen, zug culs fryamts a baden, Turitg, solothurn, basel, schafhusa, appenzel, unterwalden a la rezia. 5 fussen ils caps, dus cusseilgs, ina zerta quantitat truppa adina sin peis. basta gliei leun, jeu vei grad pujiu surlegier api stuiu turna. 5 ministers stoveins era vè. basel ven a termeter cheu a Luzerna a schafhusa a fors eun pli loogs deputaus per fa prender si ascheia. l'enprema rimnada ven proponida ad arau da tene. ascheia vegness basel buca tiel huffen gron. las fogteias talianeras aber resten schvizeras. gliez han ils representans a lieun scret pèr uss cheu, chei seigi stau a lieun in gieneraladjutant cun scorta et hagi gareggiau, chei deien notifica, tgei cesalpiners hagien els disturbau a faitg de laid, sche veglien ei quels scharfamein zensura. els deien pude resta schvizers, aber la constituziun, chils svizers prendien, stoppien els era prender. dano mendris a quei, che seigi da tschei meun il lag, gliez vegni tier cisalpinien. quei ei sco vai schon getg, notificau cheu ufficialmein et usia en quest plan ei mendris e cun tschei. Tgi vuel cappi, co quei schai? cheu fa ei sensaziun et eun pli veng ei a fa als cantuns pins. ei se lai bia discuorer sur da quei ton pil local sco per la proporziun da pievel. gi sur tut, nua prender da paga tut quei uorden, sche per fin cheu se stermenten sin gliez co els stons populars sei quei d'incamina a pude sustenè. quei dat sbuseraus inbrugliems a tonaton da basel vegn ei scret ad amitgs cheu, che quei stoppi tras neca l'uiarra vomi vinavon. a tgi vul retenè il Rhein gron, che cuorra. basta uss anins da studia a choch in fa, schi fallescha, scheinins cuolpa. ella tiarra audel jeu, chei seigi puspei quietau enpau ils s. en se stermentai culla caduta da

bern. lanshopma salis seevis che jeu vai viu cheu, mi ha getg sez: nossa famillia dess ussa se sutta metter a buca vule tener stanga; el leva sta cheu eun pli gitg, pertgiei dus sès schienders en per cheslereias imputai e vegnien processai: daniel et ulisses ed el leva nueta capitula; aber cu cheu ei vegniu quella furia ed il marcau fuva el belagrungsstan, sche eis el jus a casa. jl marschal lez vevel jeu mai viu, lez fuva jus ensi schon eunch ei entscheivi, el ferdava cumpaitg. ulisies seigi staus cheu el marcau duront quella tumulta, vai aber mai viu. ussa as ti puspei bia uorden, teia bref dils 13 vai jeu reciert grad suenter, che la meia da jer ei stada naven. alleger, jeu vom dumeun ensi. ils Franzos en da tier, tonaton vargen ei eunch uss buca las grenzas dil bernerbiet encunter cheu. restal Adina

tei Cg.

VI.

Turitg, ils 1... da 98.

...ei la pasch fatgia. il obercheit provisoric ha dismesch seia charge dil tut a meuns della commissiun della tiarra. quel regia ussa a ven a numnar il regimen ad interim, tochen che la revisiun ne la constituziun nova ei fatgia. tuts auters dicasterys staten per inagà, tochen la commissiun della tiarra urdeina autrauisa. mille umens della tiarra vegnen per garnischun el marcau. ils cuosts van sil entira tiarra, ils officiers numnen la truppa senza ressalvon capitanis e duels dilstaab. ils sez numna la commissiun della tiarra sco era quella fixescha lur sallari. ella constituziun nova veng ei numnau ils regenters a proporziun da pievel ed il marcau

fa la 16^{ava} part, el provisory il marcau la quarta. fai quen, con quei sbassau! burgerm. wys ed au-ters en sabsentai. Oz eis ei gniu tschentau la plonta cheu el marcau vida tschei meun lenprema pun sil plaz dil zunft la maissa. ils burgers han quei faitg sezi a denton ora sillla tiarra sbaraven canuns per allegreia. ussa sei tut quietau e perina. dils franzos audins, chei se avon-zien pauch u sil meins pleun cheu encunter. dumeun va deputaus 3: in dil marcau e dus dellà tiarra tiel general brüne per fa da savè, ch'ei seigien perina, veglien mantene buna amizizia e harmoneia culla front-scha, aber spetgien era, che quella fetschi il sumiglion encunter els, vegni a scha nun mulestau lur integritad et independenta. jeu vai scret a casa valti ferm per obvia rupturas e malas veglias. ei mi scriven, chei hagien fatg squitscha meia bref per fa impressiun als cumins. jeu vai allegau, che l'interna mal perinadat hagi traitg la ruina sur bern, sollothurn a fryburg ad ascheia duess quei schi frestg exemplar survir dad esser units. quella ga vai jeu scret l'unioon da cheu, che tras quella sappins ver speranza dad in bien success da cheu denvi, ascheia duess ins era ella tiarra fa gl'aussöhnne quellas perigulusas circunstanças e redemer perinamein la patria ton schcin pò. ei mi termetten cheu ina bref da termetter a ti, la quala jeu mettel cheu tier. a mi han ei dau avis da vegni a casa, jeu vomel peia en pauchs dys. jeu less mo eunch yra eun endriescher cheu la risposta da Brune che quels porten; leu tras sto ei sclary ual'ti bein la sort dil schvizerlan. sil pli tard dumengia, che veg, po ei esser cheu, alluscha se metel jeu sin viadi per yra a casa. schei van buca mengia hezi el faitg, schei quitass jeu, che ruptura dess ei nagina en nossa tiarra. jeu vai plidau cul Mayer, el ei

in pulit giuven a discuorra zun bein, el tei salida cauldamein et ha reschdau bia da teia amizezia. el gi, chei tochen uss seigien las brefs ydas rechtiamein, aber uss grad en quella furtina, tochen chei seigi buca regulau empau las caussas, sappi el nueta gi. ussa sai jeu pauch auter, stai ti leger. forsa chil lantag, schel vegr ensenien, tei cloma a casa, allurcha veinsa gitg da paterla. sche ti scrivas pli, sche fai ina capertura a professor füssi cheu, sche mi sa el termetter. sche jeu sunca pli cheu, sas era scriver in per lingias ad el.*).

Cg.

*) Sura bref ei empatu defecta dell' aua.

